

UDK 342.25(497.6=163.41)“1918/1941”

Pregledni članak

PRILOG PITANJU CENTRALIZMA – UČEŠĆE SRBA U UPRAVNIM TIJELIMA BOSNE I HERCEGOVINE 1918–1941.

Sonja Dujmović

Institut za istoriju u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

Abstrakt: U radu je problematizovan centralizam, vladajući koncept u doba Kraljevine i u okviru toga je prezentovana struktura upravnih tijela u Bosni i Hercegovini, sa naglaskom na učešću Srba.

Ključne riječi: centralizam, Bosna i Hercegovina, upravni aparat, Srbi, predmodernno društvo

Abstract: This paper deals with the issues of centralism, the governing concept in the time of the Kingdom of Yugoslavia; by focusing on the participation of Serbs, it presents the structure of administrative bodies in Bosnia and Herzegovina.

Key words: centralism, Bosnia and Herzegovina, administrative apparatus, Serbs, pre-modern society

Aludirajući na čuveni govor Stjepana Radića u Saboru 24. novembra 1918. godine, odnosno na već rabljenu, ali efektnu metaforu o “guskama u magli”¹, mogli bi se svi sudionici i savremenici događaja oko nastajanja nove državne tvorevine okarakterisati kao zbunjeni, zatečeni, iznenađeni (ne)očekivanim slijedom dešavanja,

¹ Stjepan Radić, *Politički spisi*, Zagreb, 1971, 323-335.

nepripremljeni u potpunosti na epohalne promjene, nespremni za susretanja sa drugim narodima i kulturama, tradicijama, vrijednosnim i pravnim sistemima, htijenjima i zacrtanim putevima ka budućnosti. Jednom riječju, čini se na prvi pogled da je u svemu tome bila prisutna velika doza neracionalnosti, kao posljedica nužnog *ad hoc* djelovanja u navedenom momentu, prouzrokovana spoljnjim uticajima i unutrašnjim neredima. Većina je ipak optimistički vjerovala da će se samim aktom ujedinjenja postići za početak željeni stepen nacionalnog i državnog integriteta.

Formalni koraci koji su preduzimani od strane srpske vlade, kao i oni u saradnji sa pojedincima i tijelima formiranim od strane političara sa prostora pod vlašću iznu-rene Austro-Ugarske Monarhije, daleko od toga da su bili neodlučni, ali su bili ipak ubrzani silinom Prvog svjetskog rata i do pred sam njegov kraj nisu bili za mnoge savremenike jasno, nedvosmisleno i realno očekivani. Iz takve situacije proizašla je mnogostruka podijeljenost u svim političkim sredinama oko, u prvom redu, objektivne mogućnosti ujedinjenja u novu državu, a isto tako i oko načina ujedinjenja i budućeg organizovanja novog političkog subjekta. Istina, na teoretskoj ravni, svaki od političkih sudionika, stranaka, političkih vođa i uglednih intelektualaca imali su svoje projekcije mogućeg raspleta poslijeratne kataklizme i ostvarenja ujedinjenja južnoslavenskih naroda, ali stanovitih priprema nije bilo, i čini se da ih nije moglo ni biti. Velika većina je bila vođena više vlastitim optimističkim vizijama o novonastaloj državi, s jedne strane, te spoljnim pritiscima i opštim haosom proizvedenim krajem rata s druge strane, koji su napadno diktirali ritam stvaranja nove države i “dugo-očekivanog ujedinjenja”. Ipak, suština ujedinjenja bila je dugo promišljena i ona je bila u suštini jedna pragmatična politička odluka jugoslavenskih elita koje su težile ostvarenju zajednice i u njoj vidjeli svoje vlastite nacionalne interese. Ma koliko haotičan, rat je ipak stvorio realne političke okolnosti u kojima je očito bilo moguće da se definitivno riješi početni nacionalni cilj svakog pojedinog naroda u novoj zajednici - u prvom redu nacionalno okupljanje na jednom državnom prostoru i mogućnost dalje nacionalne emancipacije, što je naravno, kasnije u političkim razmircama uglavnom negirano. Osim toga, praktičnost odluke o ujedinjenju dobivala je na značaju i zbog realne mogućnosti da susjedne zemlje zaposjednu teritorije sa većinskim jugoslavenskim narodom. Dodatnu opasnost predstavljali su socijalni nemiri seljaštva i vojske koji su prijetili revolucionarnim vrenjem, što je elite dodatno učvrstilo u spoznaji da čin ujedinjenja treba što prije obaviti. Vlast na kojoj su ustrajavale elite bila je veliki zalag za napor koji su uložile da se očuva kontrola, održi mir i smjena sistemā izvede sa što manje društvenih poremećaja.

Nesporazumi proizvedeni različitim koncepcijama ujedinjenja i uređenja budućeg države na momenat su stavljani po strani, mada je bilo jasno da saglasnosti oko toga nema i da će prouzročiti teške političke borbe.

Uopšte, postavlja se pitanje, da li je bilo moguće da ti prostori sa svojim civilizacijskim tekovinama, koji su bili obuhvaćeni 1918. godine novom državom, budu u potpunosti spremni na silovitost promjena koje su ga uskoro zadesile. Različiti kulturološki konteksti, istorijska iskustva, različiti pravni sistemi, religiozne utemeljenosti, privredne osnove, duhovni život, bolna skorašnja ratna iskustva, kao i očekivanja od ujedinjenja bila su gotovo dijametralno suprotna, putevi do ciljeva mnogostruki. Protagonisti ujedinjenja i političkog života u Kraljevini, kao eksponenti interesa vlastitih naroda, nisu se pokazali zrelim za uloge koje su imali – tako da su se navedene brojne razlike iskazivale uglavnom kao sukobi koncepcija centralizma i federalizma u uređenju države.

Postojeće razlike, videne tokom rata između srpske vlade i Jugoslavenkog odbora, te političara iz Slovenije, pojačane su samim činom ujedinjenja. Bilo je jasno da kralj nije pomišljao da njeguje posebnosti, već da je željeni stepen državnog i nacionalnog integriteta riješio da postigne drugim sredstvima. Vjerujući ne samo da će postići željeni mir, nego i brzo i uspješno niveliranje dubinskih razlika, a i iz razloga vlastite opredijeljenosti, kralj je uz podršku svojih bliskih saradnika prosto ustanovio centralističku koncepciju uređenja države i njom se vodio do kraja svoje vladavine. Po svojoj definiciji centralizam usredsređuje sve ovlasti u jednom centru - upravne, političke, društvene - u ovom slučaju kod kralja, a nadležnosti *podređenih*, svih pokrajinskih i lokalnih organa služe samo u svrhu provođenja odluka sa državnog vrha i to pod nadzorom nadređenih organa. O čvrstoj odluci i ruci “Kralja Oslobođioca” govori brzina ukidanja pokrajinskih vlada, kalkulacije sa formiranjem ustavotvorne skupštine, karakter Vidovdanskog ustava, broj vlada koje su smijenjene njegovom intervencijom, kao i ukidanje klimavog parlamentarizma 1929. godine.

Nedemokratska priroda režima, inaugurisana već na samom početku imala je svoje pristalice oko dvora, u redovima centralizmu naklonjenih političkih partija, prvenstveno Radikalne i Demokratske stranke, ali i mnogih političkih struja u Hrvatskoj i Sloveniji. U velikom broju srpski zvaničnici su smatrali da Srbija polaže pravo na primat u novoj državnoj zajednici, obzirom na ulogu u vojnim operacijama tokom proteklog rata i obzirom na pretrpljene ljudske i materijalne žrtve. Uz to, smatrali su da je Srbija odigrala ulogu oslobodioca naroda koji su vijekovima bili pod germanskim ili osmanskim vlastodršcima, te da iz istih razloga ravnopravnog dijaloga ne može biti. To je bilo jedno od obrazloženja što je federalizam odbačen, jer u startu nije postojala mogućnost za ravnopravno formiranje federalnih partnera. Istorijsko i državno iskustvo Srbije takođe je bilo potpuno drugačije od onog u “oslobodjenim” krajevima, jer je vođenje politike bila čisto dinastička stvar, u rukama vladara, koji je uz to bio tu i “po milosti božijoj”. Tako se dogodilo da se iza paravana višestranačkog parlamentarizma počela praktikovati samovolja vlasti, pa je “govor”

sile, početno verbalni, zamijenio i silu putem više zakona o zaštiti države, a i kasnije progonima nepoćudnih oponenta, kao i silom oružja u prostorijama parlamenta.

Na prostoru Bosne i Hercegovine sukob između koncepcije federalizma i centralizma došao je do izražaja u punoj svojoj formi. Skorašnje historijsko iskustvo u Bosni i Hercegovini pod vlašću Austro-Ugarske Monarhije, u kojoj je tolerisano uskraćivanje punih nacionalnih prava slovenskim narodima i u kojoj je provoden takođe strogi centralizam, podgrijavao je nadanja da će u novostvorenoj državi pod “bratskom vladom” biti pružen veći dijapazon sloboda. U katoličkoj Monarhiji su imali status punopravnih građana, postojale su nacionalne autonomije, nacionalne elite su ulazile u sistem vlasti i Bosanski sabor je bio početna škola parlamentarizma. Kao i kod drugih naroda Evrope i narodi Bosne i Hercegovine su već bili zahvaćeni duhom nacionalnih preporoda i ujediniteljskim težnjama. Slobodna inteligencija, zajedno sa omladinom je u tome prednjačila. Stoga nije ni čudo da su očekivanja o više prava i sloboda bila prisutna, a krajem rata i javno deklarirana želja za ujedinjenjem sa “istokrvnom braćom”.² Takve stavove iznijeli su u navedenoj izjavi jugoslavenski orijentisani Srbi i Hrvati, te ih potvrdili na sastanku u Zagrebu 2. marta 1918. godine, a i glavni eksponenti bosanskohercegovačkih Muslimana reis-ul-ulema Džemaludin Čaušević i mladi dr. Mehmed Spaho bili su na istoj liniji opredjeljenja. Predstavnicima u Jugoslavenskom odboru su takođe u istom smislu djelovali tokom rata³, a tokom djelovanja Narodnog vijeća BiH (koji je formiran opet nekim vidom centralističkog koncepta preko Središnjeg odbora NV SHS u Zagrebu 30. oktobra 1918, kao što je i Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu imenovana na prijedlog istog tijela), njegov Glavni odbor NV BIH je odlučio 29.10. 1918. da pozove “Entantine čete u zemlju”, odnosno srpsku vojsku.⁴ Ovaj potez nije bio dobro primljen u NV SHS u Zagrebu.⁵

² Izjava koju su bosansko-hercegovački prvaci predali grofu Tisi 21. IX u Sarajevu; u: *Građa o stvaranju jugoslovenske države* (1.I-20. XII 1918), Priredili: Dr Dragoslav Janković, dr Bogdan Krizman, Beograd, Institut društvenih nauka, Odjeljenje za historijske nauke, Serija III- Građa, 1964, 294-297.

³ O stavovima, naročito prema Muslimanima, pojedinih članova iz Bosne i Hercegovine u Jugoslavenskom odboru više vidi u: Atif Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo, Bosanski kulturni centar, 1999.

⁴ *Građa*[...], 418-419, 471.

⁵ Većina oficira jugoslavenskog porijekla iz bivše austrougarske vojske, koji su bili upućeni u BiH da obrazuju vojsku države SHS, vratili su se u Zagreb, neobavljenog posla. Samo je nekoliko oficira zadržano u Sarajevu, jer im je bio povjeren zadatak da u saradnji sa Komandom srpske vojske organizuju žandarmeriju. - H. Kapidžić, “Rad Narodnog Vijeća Bosne

Međutim, serija proglašavanja direktnog ujedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom od strane organizovanih narodnih vijeća, ne samo u ime srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, već u ime cjelokupnog stanovništva “bez obzira na vjeru i pleme”⁶, takođe je uticala na djelovanje najprije Glavnog odbora NV BiH, a poslije i Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu,⁷ Ove glavne institucije vlasti u Bosni i Hercegovini, formirane tokom “prevrata”, bez obzira na svoje akcije⁸, nisu mogle adekvatno spriječiti neredne, pljačke i ubistva na cjelokupnoj teritoriji, u kojima su čak učestvovali “nesavjesni i osioni elementi” iz skoro osnovanih narodnih vijeća širom Bosne i Hercegovine. Prve trzavice, proistekle iz vjerske i nacionalne podijeljenosti pokazale su se odmah i u radu Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu. Osnovno obilježje političkog života zasnivat će se od samog početka novoformirane države na istorijskom nasljeđu i različitim viđenjima vjerskih i nacionalnih grupa o vlastitoj ulozi, političkom djelovanju, kao i budućnosti Bosne i Hercegovine u novom državnom okviru. Nacionalna i politička podjela građanstva potpuno je preuzeta iz prethodnog austrougarskog perioda, jer tokom rata nije došlo do razaranja starih socijalnih stru-

i Hercegovine u novembru i decembru 1918.”, *Glasnik arhivâ i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, god. III, knj. III, Sarajevo, 1963, str. 187.; *Građa...* str.472. U Zagrebu su negodovali, ali još više kada je Narodno vijeće za BiH pozvalo građane da se slobodno prijavljuju u kraljevsku srpsku vojsku. To je dalo povoda “Obzoru” da postavi pitanje u kakvom odnosu stoji Glavni odbor NVSHS za BiH i Narodna vlada prema Narodnom vijeću SHS u Zagrebu kada samostalno donosi jednu takvu odluku. Ali je uskoro i Zagreb pozvao srpsku vojsku i ovi su ušli u Slavoniju i Hrvatsku. - Nusret Šehić, “Narodno vijeće SHS za BiH i njegova djelatnost nakon sloma Austro-Ugarske, (nov.-dec. 1918.)”, Sarajevo, *Prilozi*, Institut za istoriju, 1982, god. XVIII, br. 19, 175.

⁶ Hamdija Kapidžić, “Pokušaj ujedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom u novembru 1918.”, u: Hamdija Kapidžić, *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine*, Sarajevo, 1968, 277-279.

⁷ General Božidar Terzić javlja Ž. Mišiću da “prilike današnje u Bosni i Hercegovini upućuju Vladu na veliki takt i obazrivost, te da se ne prenamaglu u ovom pogledu, naročito iz obzira prema Hrvatima, kojih ima i u narodnoj vladi u Sarajevu. Radiće se indirektnim putem da stvar sazri; većina Hrvata za to ujedinjenje. [...] Muslimani su za nas i priznaju dinastiju Karađorđevića i izjavili su, da će biti lojalni građani. Zbog nerešenog agrarnog pitanja potrebno bi bilo da Prestolonaslednik jednom podesnom izjavom muslimanima da nade da će se to pitanje rešiti legalnim putem i zaštititi njihovi interesi, te da ne budu materijalno oštećeni, od čega se oni plaše, jer se agituje u tom smislu, da će im se imanje oduzeti i razdeliti seljacima.”- *Građa*[...], str. 664-665.

⁸ Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine SHS 1914-1918*, Zagreb, 1920, 219; *Građa*[...], 662.

kura. Bosanskohercegovačko agrarno društvo je nastavilo da živi nedovoljno izgrađeno i pripremljeno na nove političke okolnosti. Ideološki uzleti koji su se pojavili tokom rata i prilikom procesa ujedinjavanja bili su kratkog daha i dometa, jer ih nije mogla podržati slabo izgrađena socijalna osnova. Istovremeno je bila prisutna i dioba unutar pojedinih etničkih grupa i elita oko toga kako bi trebao da izgleda zajednički rad u državi, kakva treba biti pozicija određene nacionalne ili političke grupacije i njeni odnosi sa ostalim sudionicima u političkom životu.

Optimistički talas koji je nosio Bosnu i Hercegovinu krajem rata bio je isto tako uskoro zaustavljen političko-administrativnim potezima monarha “jedan troimeni narod - jedan vladar”. Ubrzo se, međutim, pokazalo, da je time bila uspostavljena napetost između provodiocā centralizma i političkog unitarizma sa jedne strane, te zastupnikā federalizma i etničkog pluralizma sa druge.

Ukratko će biti navedeni, u literaturi već poznati stavovi muslimanske i hrvatske političke elite prema centralizmu.

Muslimanski političari s pravom su od samog početka negodovali i isticali njihovu nedovoljnu zastupljenost u institucionalnim tijelima, formiranim tokom procesa uspostave nove vlasti. Njihov udio je bio neproporcionalno zastupljen u odnosu na prisutno muslimansko stanovništvo koje su oni zastupali. Prvobitna naklonost spram novostvorene države ubrzo je bila zamijenjena gorčinom i zbog mnogobrojnih nasilja čije su Muslimani bili žrtve. Državni sistem je takođe pokazivao sve znakove nesposobnosti da se odupre dubokoj korupciji, nepravdi i osionom ponašanju, što su funkcioneri u Bosni i Hercegovini najbrojnije muslimanske političke stranke *Jugoslavenske muslimanske organizacije* (JMO) znali istaći, naglašavajući da je centar vlasti ukidanjem nezavisnosti sudaca “otvorio vrata nečuvenom terorizmu pojedinaca i grupa.”⁹ “Zapravo neposredno poslije stvaranja jugoslavenske države, upravni aparat u Bosni i Hercegovini je ostao isti kakav je bio i do tada. Nepovjerenje naroda prema tom aparatu, naročito prema kompromitovanim rukovodećim službenicima [...] gotovo svim strancima kojih nije bio mali broj, dobro je došlo Narodnoj (Zemaljskoj) vladi za Bosnu i Hercegovinu i vladajućim krugovima u Beogradu da sprovedu svoje namjere i postave svoje politički odane ljude na odgovorne dužnosti bez obzira na njihovu stručnu sposobnost. U tome su bili jednodušni, bar prividno, vladajući krugovi i u Sarajevu i u Beogradu.”¹⁰ *Pravda*, list JMO-a će ubrzo isticati: “Hoćemo proporcionalno zastupstvo, jer želimo da i Muslimani osjete da su u svojoj državi, da imaju svoju, a ne tuđinsku vladu i da su ravnopravni faktor u ovoj svojoj zemlji, a ne okupirani građani, kao što bijahu prije narodnog oslobođenja. Srbi-pa-

⁹ A. Purivatra, n. dj., 31.

¹⁰ A. Purivatra, n. dj., 41-42.

voslavni ne samo da su svjesni preokreta na bolje nego se na svakom koraku susreću i sa *vidnim znakom* tog poboljšanja. Hoće li na sud: njihovi ljudi; hoće li na kotar: njihovi ljudi; hoće li vladi – opet njihovi ljudi.”¹¹ To, takozvano “činovničko pitanje”, kao najvidljiviji izraz centralističkog ustrojstva, ostat će sve vrijeme postojanja Kraljevine sporno i predmet stranačkih nesuglasica. Naravno, to nije bio razlog da se JMO, kao glavna predstavica bosanskohercegovačkih muslimana, ne pridržava immanentnog svojstva svake političke stranke – borbe za vlast, te je tokom ovog perioda učestvovala u mnogim oblicima vlasti u Beogradu, kako putem svojih istaknutih članova, prvenstveno dr. Mehmeda Spahe, tako i drugim načinima političkog djelovanja- apstinencijama, koalicijama, taktiziranjem i sl. Na taj način je uspijevala da se vremenom pojavi kao glavna politička snaga na koju je valjalo računati u Bosni i Hercegovini.

Djelovanje hrvatskih stranaka u Bosni i Hercegovini, kao ispostava svog nacionalnog centra, može se pratiti i po glavnim aktivnostima prvenstveno Hrvatske seljačke stranke i njihovog suverenog vođe Stjepana Radića, čije se negativno predviđanje o centralističkom ustrojstvu države obistinilo. Bez namjere da se na ovom mjestu navedu svi pravci i oblici djelovanja, sumarno se može reći da se “nastojalo [...] suprotstaviti centralističkim formama života novostvorene države; hrvatstvom se, pod svaku cijenu, namjeravalo parirati krugovima koji su zastupali ideje jugoslovenstva, ali i srpstva.”¹² Nepomirljivost stavova se razumljivo tokom vremena samo pojačavala, naročito nakon zabrana djelovanja stranke, zabrane izdavanja stranačkog lista, progona partijskih članova. Uslijedila je, na primjer, 21. 5. 1921., prije proglašenja Ustava, i poruka-deklaracija “hrvatskom narodu o ništetnosti centralističkog ustava”.¹³ Kolektivno sjećanje hrvatskog naroda često se u štampi i govorima političara vraćalo na uživana prava u ne tako davnim vremenima pod Austro-Ugarskom Monarhijom kada su imali svoj sabor, vladu, bana, domobranstvo. Radićeva djelatnost široko je odjekivala Bosnom i Hercegovinom, čvrsto utvrđena naročito nakon izbornih rezultata 1923. godine, tokom cijelog međuratnog perioda. Ipak, politički blokovi, kojima su pripadale i hrvatske stranke iz Bosne i Hercegovine (Federalistički blok, Opozicioni blok, ulazak HSS-a u beogradske vladē, kasnija saradnja sa Pribićevićem, itd), bili su formirani sa idejom da se “pitanje unutrašnjeg uređenja države može riješiti revizijom centralističkog ustava i to na temelju sporazuma predstav-

¹¹ *Pravda*, 24. 6. 1919.; prema: A. Purivatra, n. dj., 43.

¹² Tomislav Išek, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature*, Sarajevo, Institut za istoriju, 1981, 71.

¹³ T. Išek, n. dj., 83.

nika Srba, Hrvata i Slovenaca (i muslimana).¹⁴ Ali, na lokalnoj razini jače su uporište imali nepovjerenje, nerazumijevanje, netolerancija, te skorašnja ratna iskustva iz kojih su svi izašli povrijeđeni.

Jedno od praktičnih pitanja, u kome se ogledao položaj nacionalne prisutnosti u centralističkom sistemu, bilo je već navedeno činovničko pitanje i na čemu se dugo u javnosti insistiralo. Naglašavano je “srbiziranje uprave”¹⁵, koje je svoje uzroke imalo i “zbog antisrpske djelatnosti nekih funkcionera Hrvata u toku rata”, te je tokom vremena bilo teško “održavati paritet zastupljenosti službenika”.¹⁶ Porastu otpora prema režimu i politici iz Beograda “kumovalo” je i ponašanje Srba u lokalnoj vlasti, osionost i osvetnički postupci prema svojim sunarodnicima, što je samo pojačavalo neraspoloženje prema vlasti. Lokalna vlast je u stvari direktno uticala na svakodnevni život i bila najvidljivija i kao takva korumpirana, nacionalno netrpeljiva i atavistički raspoložena - bila odraz cjelokupnog sistema i na prvom nivou odražavala centralističku vlast.

Vladajuća politika kralja i njegovih istomišljenika, naravno, nije bila politika srpskog naroda, ali je proizvodila antisrpska raspoloženja. U tom smislu su se političke debate vodile i u Bosni i Hercegovini, gdje su sve strane, kako će se pokazati, bile nezadovoljne tokom političkog života.

Iz tog razloga na ovom mjestu će biti izloženi taksativni rezultati istraživanja prisutnosti Srba, a ujedno i predstavnika drugih naroda u upravnim tijelima Bosne i Hercegovine, kao polazna osnova za dalju obradu i valorizaciju. To je ujedno i pokušaj da se možda prevaziđe jedno od (isforsiranih) pitanja u bosanskohercegovačkoj istoriografiji i da se krene nekim drugim smjerovima pri istraživanju bosanskohercegovačke, prije svega, društvene zbilje.

U sastavu bosanskohercegovačke vlade, formirane 1918. godine, od 11 članova bilo je 6 Srba,¹⁷ 4 Hrvata i 1 Musliman.

¹⁴ Zlatko Matijević, “Hrvatske političke stranke u Bosni i Hercegovini od ožujskih parlamentarnih izbora do šestosiječanjske diktature (1923.-1929.)”, Sarajevo, *Hrvatska misao*, Matica hrvatska, Časopis za umjetnost i znanost, 2004, god. VIII, travanj-rujan, 31-32/23, Nova serija, 250.

¹⁵ Uvid u statističke podatke bosanskohercegovačkog upravnog aparata ili pak pisanje glasila Srba u BiH doveo bi i do drugačije ocjene i utiska. – ANUBiH, Ostavština Atanasija Šole, 34, prema: T. Išek, n.dj., 97.

¹⁶ T. Išek, n. dj., 97.

¹⁷ Atanasije Šola, Vaso Ristić, Danilo Dimović, Šćepan Grdić, dr. Uroš Krulj i Stevan Žakula

U Privremeno narodno predstavništvo, formirano 1. marta 1919. godine iz Bosne i Hercegovine ušla su 42 člana i od toga je Srba bilo 20 - uglednika, većinom trgovaca, zemljoposjednika i školovanih ličnosti.¹⁸ Po statistici o nacionalnom sastavu službenika na najodgovornijim funkcijama državne uprave, osim vlade, od 273 službenika u avgustu 1919. godine bilo je Srba 61, Hrvata 98, Muslimana 17, Čeha 30, Poljaka 20, Mađara 17, Nijemaca 14, Slovenaca 7, Ukrajinaca 3, Slovaka 2, Talijana 1 i nepopunjeno 3 mjesta.¹⁹

Srpsko građanstvo, a naročito Radikalna stranka, kao njen glavni eksponent je od samog ujedinjenja bilo optuživano od strane hrvatskih političkih stranaka za srpsku dominaciju u državi. U jednoj prepisci između *Hrvata* i sarajevske radikalne *Srpske riječi* u septembru 1920. godine, radikalski list će odgovoriti popisom članova vlade, predsjedništva, direkcija, povjereništava, odnosno njegovom nacionalnom strukturom.²⁰ Dakle, na vladi ima 7 Srba i to 2 radikala, 2 demokrata, 2 van stranaka i 1 težak; 10 Hrvata, stranaca činovnika 4: ukupno 21, dakle Srba je trećina, a ostalih 2/3, a i ovi se stranci osjećaju Hrvatima.²¹

U sljedećem broju *Srpska riječ* će nastaviti sa izlaganjem svoje evidencije.²² “SRBA 14, HRVATA 25, STRANACA 15, Dakle od 54 mesta na upravi zemlje ima

¹⁸ Gligorije Jeftanović, Kosta Kujundžić, Vojislav Šola, Dimitrije Zakić, Kosta Božić, dr. Uroš Krulj, dr. Savo Ljubibratić, Dušan Vasiljević, dr. Vladimir Ćorović, Dušan Kecmanović, dr. Aco Bogdanović, dr. Milan Jožkić, Đorđe Pejanović, dr. Živko Nježić, dr. Vaso Glušac, Simo Eraković, Maksim Đurković, dr. Danilo Dimović, dr. Vojisav Besarović, Jovo Šmitran

¹⁹ A. Purivatra, n. dj., 44.

²⁰ Vlada: I Predsjedništvo: dr. Srškić, Srbin, radikal; tajnik dr. Petrović, radikal, Srbin; šef presidijala dr. Štarh, činovnik, stranac, a njegov zamjenik Kolar (Hrvat, Narod. klub)

II Unutrašnji poslovi: poverenik Mišović, Srbin, demokrata; šefovi departmana: Hrvat, Kobačić, Došić – sve Hrvati i dr. Novat Štrasman – stranac

III Pravosuđe – dr. Simić, činovnik, Srbin; šefovi departmana: dr. Ajsler, stranac; Bakić, Hrvat, šef, a vršilac dužnosti erarijalnog fiškala dr. Badovinac – Hrvat

IV Prosvjeta - povjerenik Š. Grđić, demokrata, Srbin; šefovi departmana: Milićević, Hrvat, Tefterdarević, musliman Hrvat, Jugoslov. klub, Pavičić, demokrat, Hrvat, i dr. Krsmanović, Srbin, činovnik

V Poljoprivreda - Blažeković, demokrata, Hrvat, Jovo Popović, Srbin, TS, Brzović, Hrvat, Nar. klub

²¹ “Srpska riječ”, br. 190, 23. septembar 1920.

²² 1. Finansije: delegat ministarstva finansija dr. Šijan (Srbin, van stranaka): šefovi departmana: dr. Prager (stranac), Hamel (stranac), Halperi (stranac), Šober (Hrvat) i Laufer (stranac), - dakle, 1 Srbin, 1 Hrvat, 3 stranca; Građevine: šef- poverenik Simo Mirković (Srbin, de-

samo 14 Srba ili jedna četvrtina. [...] Od ovih 14 Srba na vrhovima naše uprave ima radikala samo 2. [...] Srba pravoslavnih u zemlji ima manje predstavnika u vladi nego stranaca koje ne reprezentira ni 10% stanovništva (14 prema 15)²³

Ne raspoložemo podacima kakva je situacija bila sa nižim činovnicima u pokrajinskim organima državne uprave, osim da je u drugoj polovini 1919. godine u Odjeljenju za prehranu Zemaljske vlade za BiH u kojem je bio načelnik Šćepan Grdić od 27 službenika bilo: 13 Srba, 8 Hrvata, 2 Muslimana, 2 Slovenca, 1 Malorus i 1 Poljak.²⁴

mokrata), njegov zamjenik Fincinger, (stranac) – 1 Srbin, 1 stranac; Saobraćaj: šef Alačević (Hrvat), zamenik njegov Gertner (stranac), dr. Čutić (Hrvat, Nar. klub) – 2 Hrvata i 1 stranac; Šume i rude: poverenik (u ostavci) Janković (Srbin, van stranaka), njegovi zamenici: Karop i Kruc (stranci) – 1 Srbin 2 stranca. (Većina činovnika i to viših, kod rudarskog odseka su Hrvati); Socijalna politika: šef poverenik Pogačnik (Hrvat, Jugoslovenski klub); Narodno zdravlje: dr. Uroš Krulj, poverenik (Srbin, demokrata); Trgovina i obrt: poverenik dr. Ilija Badovinac (Hrvat, Nar. klub); šefovi: Zurovac (Srbin, van stranaka), Komadina (Hrvat, Nar. Klub) – 2 Hrvata i 1 Srbin; Vode: poverenik Stefanović (Srbin, van stranaka), zamenik dr. Milan Maraković (Hrvat, Jugoslovenski klub) - 1 Srbin i 1 Hrvat; Ishrana i obnova zemlje: poverenik prof. Janković (Hrvat, Nar. klub), zamenici David i Havelka (stranci) – 1 Hrvat, 2 stranca; Pošta: direktor Dekanić (Hrvat, Nar. klub); Poštanska štedionica: direktor Bazina (Hrvat, Nar. klub); Policija: direktor Leskovac, (Srbin, van stranaka), zamenik Đuroci (Hrvat) – 1 Srbin i 1 Hrvat; Vrhovni sud: predsednik Farkaš (Hrvat), predsednik senata Pajtoni (Hrvat), predsednik okružnog suda Ilnicki (stranac) – 3 Hrvata, 1 stranac; Agrarna direkcija: poverenik Fajfakik (stranac), njegov zamenik dr. Lujo Novak (Hrvat, demokrata) – 1 stranac i 1 Hrvat.

²³ Naglašavanja u tekstu su izvorna, a komentar uz ovaj nastavak o strukturi vlasti je bio sljedeći: “Ali mi nećemo da povređujemo rane, koje još nisu zarasle, samo nemojte nas izazivati u našoj kući, u ovoj srpskoj zemlji, za čiju smo se slobodu jedini mi Srbi borili protiv crno-žute aždaje, mi smo jedini stradali, apšeni, streljani i izvođeni na vešala. I na vešalima je Srbin sam sebi namicao na vrat uže i umirao pod poklikom: Živeo kralj Petar, živela Srbija! Još jednu napomenu. Prilikom raznih političkih štrajkova, prilikom sabotaže države i raznih emanacija protiv ove zemlje – Srbi su se pokazali (pored malih izuzetaka) gotovo jedinim pouzdanim elementima i čuvarima slobode i poretka. [...] Ali ovi stranci u Bosni, sem retkih, veoma retkih izuzetaka, mahom se pretvaraju u Hrvate zbog dosadašnje crnožute taktike, da je katoličanstvo sinonim hrvatstva. Pok. Štadler je sam kazao: samo dobar katolik može biti dobar Hrvat, dok mi mislimo da katolik može biti dobar Srbin (Don Ivan Musić; fra Grga Martić, kanonik Stojanović, dr. Lujo i Ivo Vojnović, Fabris, Budmani, Lj. Vuličević, don Andro i Marko Murat, dr. Bogišić, dr. Puljezi i td.) - *Srpska riječ*, br. 191, 25. septembra 1920.

²⁴ A. Purivatra, n. dj., 45.

Od 48 narodnih poslanika iz Bosne i Hercegovine, izabranih za četverogodišnji skupštinski period 1927-1930. godine njih 18 su bili Srbi iz Bosne i Hercegovine i četvorica iz Beograda, kandidati najvećih gradskih centara (dr. Lazar Marković, Jovan Jovanović, Ljubomir Davidović i dr. Vasilije Jovanović), tj. ukupno Srba 22,²⁵ navod je zvaničnog kalendara.²⁶

Stanje od 1. novembra 1928. godine pokazuje da su od 6 župana, na čelu oblasti četvorica bila Srbi, i čini se ne svi iz Bosne i Hercegovne (Nemanja Ljubislavljević za vrbasku oblast, Milan Nikolić za sarajevsku oblast, Milisav Ivanišević za travničku i dr Jovan Zec za tuzlansku oblast), te dva Muslimana (Hamid Hrasnica i Avdo Hasanbegović) za bihaćku i mostarsku oblast. Istovremeno jedna od 6 oblasnih skupština imala je za predsjednika Srbina (vrbaska), za podpredsjednike 4 oblasne skupštine i 4 predsjednika oblasnih odbora. Po podacima iz te godine, od 51 poglavara sreza 42 su bili Srbi, a od 16 starješina sreskih ispostava 10 Srba.²⁷ U sarajevskoj opštinskoj upravi izabranj 28. 10. 1928. Srbi nisu imali ni jednog podnačelnika “i ako je i ranije, za vreme austrijske uprave, uvek u Sarajevu jedan podnačelnik Srbin”. U upravi Gradske štedionice koja rukuje pored ostalog i svim preduzećima Sarajevske opštine (tramvajima, vodovodom, električnom centralom, plinarom) - većinski su zastupljeni članovi JMO i HSS.²⁸

²⁵ Iz sarajevskog izbornog okruga od 7 poslanika tri Srbina – dr. Milan Srškić, Milutin Popović i dr. Branko Kaluđerčić, svi radikali. Iz mostarskog okruga uz dr. Lazu Markovića Ratko Parežanin, novinar iz Trebinja, od ukupno 7 poslanika. Travnički izborni krug je dao Bogoljuba Kujundžića, sina poznatog nacionalnog borca Koste Kujundžića iz Livna i Veljka Grgurevića, sveštenika iz Zenice, takođe od sedam poslanika. Tuzla je izabrala među 11 poslanika 5 Srba – Maksima Đurkovića, zemljoradnika, dr. Vladu Andrića, advokata iz Sarajeva, Banka Perića iz Tuzle, Stanka Nikolića, trgovca i dr. Miloša Tupanjanina, ekonomu iz Bosanskog Petrovog sela, srez Gračanica. Banja Luka od mogućih 10 poslanika i počasnih mjesta J. Jovanoviću i Lj. Davidoviću povjerenje je poklonila dr. Branku Čubriloviću, Đorđu Vranješeviću, svešteniku iz Štrbaca, Stijepi Kobasici, novinaru iz Sarajeva i uredniku “Srpske riječi”, dr. Tode Jeremiću, ljekaru iz Banja Luke i dr. Vojislavu Besaroviću, sekretaru trgovačke i zanatske komore iz Sarajeva, dakle njima sedmorici. Bihaćki izborni krug je dao, od 6 poslanika – dr. Vasilija Jovanovića iz Beograda, Čedomira Kokanovića iz Sanskog Mosta i Trivu Drljaču, seljaka iz Bosanske Krupe.

²⁶ *Narodno jedinstvo*, zvanični kalendar za prostu 1929. godinu, godina I, Sarajevo, Državna štamparija, 1928., Izdanje Oblasnog odbora sarajevske oblasti, str. 36-37.

²⁷ *Narodno jedinstvo* za prostu 1929. godinu, str. 135-141.

²⁸ Ovi podaci su navedeni u izvještaju velikog župana sarajevske oblasti na upit P. Živkovića od 13. februara 1929. godine. Povod je prigovor upućen P. Živkoviću o razrješenju opštinskih uprava u nekim mjestima u BiH, a obrazložene su “defetističkim radom” i “ogriješenjem

Od važnih funkcija Srbi su zauzimali sljedeća mjesta: policijski direktor Policijske direkcije za BiH (Branko Žegarac), šef računovodstva Delegacije Ministarstva finansija u Sarajevu (Božo Čulić), dr. Milivoj Simić, predsjednik Vrhovnog suda za BiH, dok su od 6 okružnih sudova 4 držali Srbi (Banja Luka – Milosav Putnik, Bihac – Cvjetko Radović, Mostar – Vukan Kablar, Sarajevo – Dragosav Matić) u ostala dva su bili Josip Požar za travnički i Ante Malbaša za tuzlanski sud.

Direkcije državnih rudnika su držali Hrvati, Slovenci i stranci.

Direktor Agrarne direkcije za BiH u Sarajevu je bio Vladimir Stojić, direktor filijale Hipotekarne banke dr. Ilija Vasiljević, a filijale Narodne banke u Sarajevu Đorđe Đ. Besarović, dok je upravnik glavne carinarnice I. reda u Sarajevu bio Spiro N. Kovačević.

Oblasni inspektor finansijske kontrole bio je Mirko Breberina.

Trgovačkom i obrtničkom komorom upravljalo je trojno predsjedništvo, a od komorskih članova, njih 33, Srba je bilo 11 u Sarajevu, te provincijskih članova 13 od ukupno 27.

Ispred advokatske komore predstavnik u disciplinskom senatu kod Vrhovnog suda bio je dr. Nikola Stojanović.

U periodu do 1929. godine Bosna i Hercegovina je dala ukupno 13 ministara, od toga četvorica su bili Srbi – dr. Vlado Andrić, dr. Uroš Krulj, Bogoljub Kujundžić i dr. Milan Srškić.

Nakon uspostavljanja banovina svi banovi su bili Srbi. Članovi banskog vijeća Drinske banovine bosanskohercegovačkog dijela bili su, čini se, ravnomjerno zastupljeni,²⁹ kao što je to slučaj i sa vijećima bosanskohercegovačkog dijela Vrba-

o državne interese.”. U ovom izvještaju velikog župana spominje se otpor HSS-a proslavi 10. godišnjice ulaska srpske vojske u Sarajevo i njihov nedolazak na svečanu sjednicu organizovanu tim povodom. – ABiH, VŽSO, 13. februar 1929, 485/1929.

²⁹ Bijeljinski: Tanasić Jovan; grad Bijeljina Čoravdić Hamza, trgovac; brčanski: Josip Marko; grad Brčko: Kučukalić Avdaga, trgovac; visočki: Plavšić Jozo, trgovac; Visoko: Zečević Safvet; višegradski: Teskeredžić Alija; vlasnički: Jurić Stevan; žepački: Simić Ivo; zenički: Galić Dominik; Zenica: Mutapčić Ahmed, trgovac; zbornički: Petković Milan, prota; Zvornik: Kruić Ibrahim, trgovac; rogatički: Planojević Vasa; Rogatica: Šahinpašić beg Hasan; sarajevski: Kaluderčić dr. Branko, advokat; Sarajevo: Karamehmedović dr. Hamdija, Spaho Fehim, Čabrajić dr. Luka, Altarac Avram, trgovac; srebrički: Selmanagić Alija, posjednik; tuzlanski: Maksimović Stjepan, težak; grad Tuzla: Mandić Ante; fojnički: Rajić Hugo, posjednik u Kiseljaku; čajnički: Mitrović Velimir (*Jugoslavenski list*, Sarajevo, br. 152, 4. juli 1930, 1)

ske banovine³⁰, Primorske banovine³¹ i Zetske banovine.³² Svi ovi podaci su iz jula 1930. godine.³³

U Drinskoj banovini predsjednik Vrhovnog suda bio je dr Milivoj Simić, a od sudija Vrhovnog suda kojih je bilo 18, srpske nacionalnosti ih je 13. Drinska finansijska direkcija je imala za direktora dr. Rajačića D. Janka, a od tri finansijska inspe-

³⁰ Banjalučki srez: Radovanović Miloš, posjednik iz Laktaša; za grad Banja Luku: Dimitrijević Kosta, trgovac i Husedžinović Hamzaga, gradonačelnik; srez Bihać: Popović Ilija, težak iz Hrgara; grad Bihać: Redžić Džafer, industrijalac iz Bihaća; srez Bosanska Gradiška: Mataruga Ilija, posjednik iz Nove Topole; grad Bos. Gradiška: Čatić Šaćir, posjednik; srez bos. dubički: Šiljegović Vladimir, posjednik iz Mirkova; grad Bos. Dubica: Cerić beg Ramo, trgovac; srez bos. krupski: Suljić Suljo, trgovac iz Otoka; grad Bos. Krupa: Zeljković Boško, trgovac iz B. Krupe; srez bos. novski: Popović Ljubiša, trgovac iz Dobrljina; grad Bos. Novi: Drljačić Dušan, trgovac; srez Bos. Petrovac: Radić Gojko, trgovac iz Bos. Petrovca; srez glamočki: Krstanović Miho, trgovac iz Glamoča; srez gračanički: Žiska Mustafa, učitelj iz Gračanice; grad Gračanica: Nedeljković A., trgovac iz Gračanice; grad Gradačac: Gradašević beg Bego, posjednik; srez derventski: Kosta Đebić-Marušić, posjednik iz Odžaka; grad Derвента: Alibegović Asim, trgovac; grad Bos. Brod: Sokolović Jakob, trgovac; srez dvorski srez: Srnčić Nikola, trg iz Divuše; srez Jajce: Marjanac Simo, težak iz Strzice; grad Jajce: Anđukić Ante, trgovac iz Jajca; srez Kotor Varoš: Tešić Maksim, težak iz Lipova; srez ključki: Milan Bakan, težak iz Majkića; srez mrkonjićgradski: Grajić Pero, trgovac iz Mrkonjić-grada; grad Mrkonjić-grad: Dedić Ahmed, trgovac iz Mrkonjić-grada; srez prijedorski: Mujagić Hasan, posjednik iz Kozarca; grad Prijedor: Dr. Vukašić Babunović, liječnik iz Prijedora; srez prnjavorski: Jovanović Jovo, proto iz Prnjavora; srez Sanski most: Čakula Paja, težak iz M. Jatre; srez Tešanj: Kovačević, težak iz Čečeva; grad Doboj: Vukojević Stjepan, bankovni činovnik; srez Cazini: Adilagić Ahmed, trgovac iz Cazina; (*Jugoslavenski list*, Sarajevo, br. 152, 4. juli 1930, 1)

³¹ Srez Bugojno: Subašić Stjepan, trgovac iz Bugojna; srez Duvno: Batinić Jozo, trgovac iz Tomislavgrada; srez Konjic: Zulfaga Bajraktarević, trgovac iz Ostrošca; srez Livno: Čondić Joko pok. Mije, težak iz Rapovine; grad Livno: Tadić Ante, obrtnik u Livnu; srez Ljubuški: Erceg Stjepan, načelnik u Vitini; grad Travnik: Dr. Sulejman Hafizadić, liječnik u Travniku; srez Mostar: Marko Dragoje, seljak iz Gnojnice; grad Mostar: Dokić Špiro, trgovac i Ibrahim Fejić, gradonačelnik; srez Prozor: Gustav Zadro, posjednik iz Dobruše; srez Travnik: Budimirović Jure, industrijalac (*Jugoslavenski list*, Sarajevo, br. 152, 4. juli, 1)

³² Srez Bileće: Jefto Popara trgovac; srez Gacko: Novak Jaksić, težak iz Korita; srez Ljubinje: Sava Gavrilović, težak iz Sedlara; srez nevesinjski: Gliho Vlažetić, trgovac; srez Stolac: Vujić Grga, načelnik općine Buzmara; srez Trebinje: Sava Danilović, sveštenik iz Zubaca; grad Trebinje: Đorđo Tupanjanin, trgovac; srez Foča: Vlado Hadživuković, industrijalac; grad Foča: Hasić Salih, posjednik; (*Jugoslavenski list*, Sarajevo, br. 152, 4. jul, 2)

³³ *Jugoslavenski list*, Sarajevo, 4. juli 1930.

korata, jedan, tuzlanski je bio u BiH i njegov viši finansijski sekretar Gojko Guteša. Od pet odjeljaka finansijske kontrole Srbi su držali dva (Nikola Amidžić u Sarajevu i Milan Trifković u Tuzli). Direktori državnih rudarskih preduzeća u Sarajevu, direkcija šuma, glavne filijale Državne hipotekarne banke, Glavne carinarnice bili su takođe Srbi.

Sedam načelnika odjeljenja Kraljevske banske uprave Drinske banovine bili su: dr. Dragutin Pavlinić – opšte odjeljenje, Branko Paštrović – upravno odjeljenje, Borislav M. Stanisavljević – poljoprivredno odjeljenje, Đoko Kovačević – Prosvjetno odjeljenje, Stevan Vulpe – tehničko odjeljenje, Ljubiša Vujović – odjeljenje za socijalnu politiku i narodno zdravlje, dr. Makso Dolezil – finansijsko odjeljenje, te upravnik policije u Sarajevu Branko Tomić.³⁴

U novoj sarajevskoj opštinskoj upravi, formiranoj nakon proglašenja šestojanuarskog režima Muslimani su bili načelnici, a Srbi i Hrvati podnačelnici. Izbor uprave (12 Muslimana, 8 Srba, 8 Hrvata, 4 Jevreja) odgovarao je nacionalnoj strukturi stanovništva u Sarajevu (22.474 muslimana, 16.468 pravoslavnih, 18.242 katolika, 3.000 stranaca i 7.458 Jevreja).³⁵

Nakon majskih izbora 1935. godine od 16 narodnih poslanika iz bosanskog dijela Drinske banovine sedmorica su bili Srbi.³⁶

Te su godine smjene izvedene u svim upravnim tijelima, što je u pojedinim izazvalo i burne reakcije.³⁷

³⁴ *Narodno jedinstvo*, ilustrovani almanah-kalendar Drinske banovine za budžetsku 1930/1931. godinu, god. I, Sarajevo, Državna štamparija, 1930, str. 273-308.

³⁵ Srpski predstavnici su bili dr. Dušan Davidović, direktor banke, podnačelnik, član bivše RS, Aleksandar Besarović, rentijer, RS, Svetozar Cvijetić, trgovac, RS, a sada na listi M. Srškića, Jovo Zagorac, trgovac, SDS, Miloš Miladinović, graditelj, RS, Nikola Stojkanović, trgovac, DS, Mane Šušnjar, pekar, RS, Vlado Đurić, načelnik u penziji, RS, Jovo Ilić, trgovac, RS – ABII, VŽSO, 13. februar 1929, 485/1929.

³⁶ Sarajevo: Velimir Popović, ministar unutr. poslova i Ibrahim Sarić, predsjednik opštine grada Sarajeva; Zenički - Franja Markić, prokur. ind. gvožđa dd. Zenica i Beograda; Višegradski - Milan Božić, sveštenik iz Sarajeva; Sarajevski – dr. Branko S. Kaluderčić, advokat iz Sarajeva; Visočki - Radoslav T. Živković, pret. sreske org. rat. doborovlj, Visoko; Travnički – Sulejman Hafizadić; Kladanjski – M. Preljubović; Bijeljinski - Ljubomir O. Pantić; Tuzlanski – Avdo Hasanbegović; Brčanski – Gojko B. Pejin, posednik iz Žabara Gornjeg; Čajnički – Ismet beg Gavran Kapetanović, šef odelj. min. trg. i ind. u penziji; Rogatički – Ragib Čapljić; Žepački – Dž. Kulenović; Srebrenički – Rastko Nešković, pret. opštine kravičke iz Zelinja - (*Narodno jedinstvo*, god. XVIII, br. 4, 1. juni 1935).

³⁷ Naročito burno je bilo pri smjenjivanju plenuma Trgovinsko-industrijske komore, kojom prilikom je bez položaja predsjednika ostao dr. Dušan Jeftanović. – "*Narodno jedinstvo*",

Rješenjem ministra unutrašnjih poslova naredne godine smijenjeni su dotadašnji banski vijećnici Drinske banovine, te je od njih 54, 26 mjesta pripalo srbijanskom dijelu, a 28 bosanskohercegovačkom. Od tih 28 vijećnika bosanskohercegovačkim Srbima je pripalo samo 7 mjesta.³⁸

Nakon decembarskih izbora 1938. godine iz Drinske banovine je izabrano 39 poslanika (od toga za srbijanski dio 21), dakle bosanskohercegovačkom dijelu je pripalo 18 mjesta. Od ovog broja sljedeći su bili Srbi: za grad Sarajevo dr. Branko Kaluđerčić, ministar na raspoloženju, Sarajevo; za srez sarajevski dr. Savo Besarović, advokat iz Sarajeva; za srez Bijeljinski Ljubomir O. Pantić, apotekar iz Bjeljine,³⁹ za srez zvornički Tošo Cvetković, težak iz Dubnice; za srez brčanski Stevo S. Maksimović, direktor fabrike “Bata” iz Borova. Dakle, iz ove banovine bila su upućena 3 bosanskohercegovačka Srbina nakon održanih izbora.⁴⁰

Naravno, nakon pada Stojadinovićeve vlade došlo je opet do smjena na raznim položajima.

Evidentno je da u tijelima uprave možda nije bio toliki broj Srba, koliko su procentualno učestvovali u nacionalnoj strukturi Bosne i Hercegovine, ali je isto tako neosporno da su oni, naročito do diktature, bili na vodećim upravnim položajima, što je kod druga dva naroda stvaralo nezadovoljstvo.

Međutim, bez obzira na stanje u upravi, u globalu gledano bilo je prisutno i srpsko nezadovoljstvo, kao već navedeno muslimansko i hrvatsko, političkim životom, što je bilo evidentno u stranačkoj štampi. Ono bi se moglo okarakterisati kao nezadovoljstvo nedovoljnošću centralizma, koje se ogledalo u kolektivnom osjećaju zapostavljenosti, gdje su oni “prepušteni sudbini”, “gurani” od strane Beograda da se dogovore sa Spahom, nezadovoljni prisutnošću starih činovnika, korištenjem njemačkog jezika, nenadoknađivanjem ratne štete, nedovoljnom brzinom rješavanja dobrovoljačkih nadoknada, osjećajem ugroženosti od sprege muslimanske i hrvatske politike, nerazumijevanjem i nedovoljnom ekonomskom i svakom drugom podrškom iz centra “vlastite” države, itd.

god. XVIII, br. 60, 31. jul 1935.

³⁸ 1. Srez Vlasenički: Marković Boško iz Vlasenice, 2. Grad Zenica: Stojanović Bogdan, trg. iz Zenice, 3. Srez Zvornički: Nikolić Stanko, prets. opštine u Zvorniku, 4. srez Rogatički: Batinić Niko, prets. opštine iz Prače, 5. srez Sarajevski: Baričanin Mića, težak iz Koševa, 6. grad Sarajevo – Gnjatić Kosta, penzioner, 7. grad Tuzla – Simić Jovan, trgovac iz Tuzle. – “*Narodno jedinstvo*”, god. XIX, br. 13, 12. februar 1936.

³⁹ Ljubomir Pantić je nakon Stojadinovićeve vlade ušao u novu, kao ministar šuma i rudnika, umjesto Spahe. – *Narodno jedinstvo*, god. XXII, br. 12, 11. februar 1939.

⁴⁰ *Narodno jedinstvo*, god. XXII, br. 4, 14. januar 1939.

Vraćajući se problemu uprave ostaje upitno, da li su ti položaji omogućavali istinsko odlučivanje ili su svi činovnici od vrha do dna upravne hijerarhije bili u funkciji centralističkog sistema, što je možda više vjerovatno. O tome bi se potvrda mogla naći u opštem nezadovoljstvu centralizmom i u drugim pokrajinama Kraljevine, gdje stanovništvo nije bilo u tolikoj mjeri višenacionalno kao u Bosni i Hercegovini i u kojima ta vrsta problema nije postojala.

Nadalje, osnovna karakteristika centralizma, kao što je već naglašeno je podređenost, koja pretpostavlja apsolutnu poslušnost i kontrolu nad djelovanjem svakog službenika u sistemu. Iz tog razloga je svaki državni službenik polagao zakletvu prilikom stupanja na dužnost, pa makar ona ne bila u direktnoj vezi sa sprovođenjem odlukā sa više instance.⁴¹ Treba primijetiti da su zakletve polagane pred svjedocima od kojih je jedan vjerski službenik, što predstavlja posebnu temu, ali upućuje na karakter vlasti, gdje se poslušnost prema vrhovnoj instanci pojavljuje kao poslušnost prema nekome ko je božijom voljom postavljen da služi zajednici, što je davalo posebnu težinu zakletvi.

Nije zanemariva ni nadoknada za državnu službu, ekonomska sigurnost koju je ona podrazumijevala, ugled koji je pribavljala u društvu, beneficije koje su uz to išle, što je uticalo na pokorno držanje službenika i ostavilo traga i u usmenim kazivanjima.

Pitanje koje ostaje za dalja istraživanja otvoreno jeste učešće bosanskohercegovačkih Srba u upravnoj strukturi, jer na osnovu nekih naznaka je vidno da je učešće Srbijanaca bilo znatno i u ovoj, a ne samo u vojnoj hijerarhiji. “Tako, zvanični organ Zemaljske vlade *Narodno jedinstvo* tvrdi da je za Bosnu i Hercegovinu najpodesniji upravni aparat iz Srbije. Takav stav su zauzeli barem javno i Muslimani – demokrate, pa u svom listu izražavaju radost što dolazi oko 30 Srbijanaca za okružne i sreske načelnike u Bosni i Hercegovini. Na drugoj strani u vezi s tim, hrvatski političari negoduju, a JMO naglašava da su se postavljeni Srbijanci u Bosni i Hercegovini pokazali “nepodesni i nesposobni, a naročito prema Muslimanima neprijatno raspolo-

⁴¹ Ovom prilikom kao primjer ćemo navesti zakletvu Borivoja Jevtića, koju je položio prilikom zaposlenja na mjestu dramaturga u Narodnom pozorištu u Sarajevu. “Zakletva. Ja, Borivoje Jevtić, zaklinjem se svemogućim Bogom da ću Vladajućem Kralju Aleksandru veran i poslušan biti i da ću se savesno ustava Kraljevine SHS pridržavati i dužnost svoju na zakonima i zakonim naredbama pretpostavljenih mi vlasti tačno i savesno otpravljati - Sarajevo, dne 27. augusta 1921 - Zakletvu sam na današnji dan po obredima srpsko-pravoslavne vere izvršio. Potpis L. Čupić, Prisustvovao zakletvi i overava Upravnik: St. Brakus” - Historijski arhiv Sarajevo (HAS), Ostavština Borivoja Jevtića, O-JB-50, kut. 1, dok. Br. 19. Upravnik Stevan Brakus takode je položio istu zakletvu, koju je ovjerio dr. Tomo Popović, protoprezviter i direktor bogoslovije u Sarajevu.

ženi“, jer nemaju pojma o našim zakonima, uređenjima, običajima i ostalim najpotrebnijim pojmovima, o kulturnim, ekonomskim i socijalnim potrebama “⁴² Pritisak za brzu smjenu nepodobnih činovnika, preuzetih iz prošlog režima, na predsjednika Zemaljske vlade Atanasija Šolu ubrzo nakon formiranja države vršio je ministar unutrašnjih poslova Svetozar Pribičević,⁴³ čija je djelatnost poznata i po tome što je kasnije postao prvi srpski politički vođa koji se suprotstavio centrima političke moći u Beogradu. Odnos bosanskohercegovačkih Srba prema angažovanju Srbijanaca nikada nije bio javno i naglašeno negativan, ali je nužno pomenuti da je izvjesno da je kao takav postojao, pa makar dat i sa zadržskom.⁴⁴

Interesantno je pomenuti i stav Danila Dimovića, advokata i političara o državnoj upravi u Bosni i Hercegovini objavljen u beogradskom “Preporodu” upravo u vrijeme potpisivanja Markovog protokola. Prema Dimoviću, Srbi su u Bosni i Hercegovini nosioci državne misli, vodiči uprave, ali zato i nosioci odgovornosti. “Uprava je u Bosni” – nastavlja Dimović – “veoma slaba. Autoritet vlasti je pao. Sve kao da se nalazi u nekom zaostajanju, opadanju i propadanju. Neobrađene njive, iskrivljeni krovovi, izrovani drumovi, sporost sudova, sve to izaziva nezadovoljstvo, a ovo se opet okreće protiv Srba, kao nosilaca vlasti i odgovornosti. Nisu to Srbi krivi i ako se ne da poreći da u pitanju političkih metoda prema Muslimanima i katolicima Srbi u Bosni nisu bili baš najsretnije ruke.”⁴⁵

Ovaj stav je ilustrativan primjer u kome sudionik i akter u životu Kraljevine pomnije sreću kao odrednicu koja je kao faktor mogla odlučiti o sudbini politike. Možda je to ista kategorija kao ona u viziji Radića - “magla”, koja očekuje narode koji su 1918. godine ušli u zajedničku državu.

Mada je vidljivo da je država pokušala da u upravnom aparatu ispoštuje regionalne posebnosti, pa i u Bosni i Hercegovini, ipak za bosanskohercegovačke Hrvate

⁴² A. Purivatra, n. dj., 42.

⁴³ A. Purivatra, n. dj., 43.

⁴⁴ U svom govoru prilikom rasprave o ukidanju pokrajinskih skupština narodni poslanik iz Jajca, prota Veljko Grgurević 12. februara 1924. godine u Narodnoj skupštini svjedoči o tome na sljedeći način. “Bosna nije u takom stanju teškom nikada bila [...] kaže se u Bosni, Srbijanci nas sve potiskuju. Kod nas se govori, da se na istaknuta mesta postavljaju samo Srbijanci, a o našima da niko i ne vodi brigu. Ja zaista ne razumem zašto ste vi Srbijanci dozvolili, da se kaže: na položaju velikoga župana nema dole ni jednog našeg sina iz Bosne i Hercegovine. Mi to i ne tražimo, ali tražimo to, da bude i po koji naš sin činovnik u Srbiji, da se nauči tamo i da nam onda dođe natrag u Bosnu i Hercegovinu, da bi tako izbacili iz usta naših neprijatelja taj adut koji počinje da pali [...]” – *Srpska riječ*, br. 33, 17. februar 1924.

⁴⁵ Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske 1918-1929*, Zagreb, 1938, 312-313.

te i Muslimane to je činila nedovoljno, a po govoru njihovih elita gotovo nikako, a u viđenju Srba bilo je dato previše slobode drugim dvjema nacionalnim grupama. Očigledno je i to da je u državnoj politici bilo puno sile i da se prisutne nacionalne i socijalne napetosti nisu pokušale umanjiti “pozitivnim” djelovanjem. Dakle, nezadovoljstvo je bilo opšte, a kanalisalo se narastajućom nacionalističkom retorikom elita. U periodima kada se sa centralnom vladom saradivalo konfrontacijske pozicije su bile zanemarivane i osjećaj mnogostruke perifernosti se zatomiavao u trenutnim političkim interesima.

Ono što se iz čitave problematike centralizacije uprave da sagledati je da se upravni aparat može gledati kao paradigma modernizacije društva i da se funkcionisanje društvenih institucija može i mora uzeti u obzir kao jedan od ključnih pokazatelja modernizacijskih procesa. Različiti pristupi teoriji modernizacije ipak se slažu u jednom, a to je da je modernizacija *opšti društveni proces* tokom kojega agrarna društva postaju razvijena. Napominjući da je bosanskohercegovačko društvo, kao sastavni dio jednog jugoslavenskog okvira, bilo izrazito agrarno, očigledno je da je centralna vlast pokušala izvršiti kontrolu toka socijalne konstrukcije strogim centralizmom i pretvoriti sistem u vlastitu polugu moći, a što se pokazalo neuspješnim konceptom. Obzirom na iskustveno nepoznavanje drugačijeg državnog koncepta, osim centralističkog i nepostojanja ozbiljne namjere kralja i političkog vrha u Beogradu da sa pokrajinskim elitama i njihovim liderima, a koji su sa druge strane imali iskustvo tradicionalne predmoderne autonomije, izgrade odnose povjerenja, tolerantnosti, pa ih putem elitā projiciraju i među narode novoformirane države, proizvedeni državni centralistički model u jednom agrarnom, nedemokratskom, nezrelom društvu čini nam se nužnom i razumljivom posljedicom. Formulacija o jednom “trolepenom narodu” govori o suštinskom prenebregavanju činjenice da Kraljevini čine narodi koji nisu na jednakom stepenu nacionalne integracije i koji istovremeno zbog te drastične neujednačenosti pronalaze put za vlastitu nacionalnu integraciju, različitim metodama, snagama i da nacionalne elite prave prve korake i u vlastitim programima, a i da čine početne korake u parlamentarnom životu Kraljevine. Takvu situaciju, konstruišući i homogenizujući grupni nacionalni identitet, elite su koristile često puta naglašavajući identitet žrtve, tražeći krivca u “drugome”, ističući nacionalnost kao najvažnije određenje građanina i stvarajući unutar društva gotovo potpunu etničku zatvorenost, a bez ozbiljnih napora da konstruišu jedan socijalni program. U suštini jedno nezrelo i u mnogim segmentima još predmoderno društvo, koje je naglašavalo negativna iskustva sa drugim nacionalnim grupama i nespособno da napetosti u tom kontekstu riješi bilo je i žrtva svojih vladajućih elita koje su koristile opštu zaostalost naroda koji su predstavljali. Nepostojanje demokratskih procesa omogućilo je slobodan put razvoju nacionalizama. Oni su se oslanjali na iz-

borne baze svojih elita, u velikoj mjeri nepismeno stanovništvo, seljaštvo koje je po prvi put u svojoj istoriji, nakon 1918. godine postalo masovno prisutno u političkom životu i faktor u usmjeravanju političkih odluka. Problem nerazvijenosti društva i njenog nedemokratskog predznaka pokušala je vlast neuspješno nadomjestiti državnom intervencijom u svim sferama života, tako da umjesto da smanji razlike centralizmom ih je samo povećala.

Jugoslavensko, a time i bosanskohercegovačko društvo je u periodu Kraljevine bilo nezrelo, zajedno sa svojim elitama, za građenje jednog demokratskog sistema. Imajući u vidu taj predmoderni status, a s obzirom na komplementarnost ekonomskih, političkih i kulturnih procesa, čitavo društvo su razjele nesuglasice i sukobi parajući ga po svim šavovima.

U tom smislu, dakle, ovdje prezentirana struktura upravnih tijela u Bosni i Hercegovini treba se posmatrati sa intencijom ka problematizaciji cjelokupnog bosanskohercegovačkog društva, kao dijela jedne šire društvene i socijalne zajednice, tako da nisu samo zastupnici s početka priče išli u maglu, oni su zajedno sa svim narodima u jugoslavenskim okvirima već živjeli i nastavili živjeti u njoj. ■

A CONTRIBUTION TO THE ISSUE OF CENTRALISM – PARTICIPATION OF SERBS IN ADMINISTRATIVE BODIES OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1918 - 1941

Sonja Dujmović

Summary

The problem of ethnic affiliation in the administrative bodies of Bosnia and Herzegovina in the period from 1918 to 1941 represents a consequence of the centralist rule in the Kingdom that tried to respect the ethnic structure of Bosnia and Herzegovina, yet, in the absence of democratic forms of governance in this pre-modern society, it was defeated together with the society as the whole. ■